

РОЗДІЛ 1 МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.411.21'373.46:327.7

DOI <https://doi.org/10.32782/philsphu/2026.14.1>

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ АГЕНТІВ У СУЧАСНІЙ СТАНДАРТНІЙ АРАБСЬКІЙ МОВІ

Нечипоренко Ігор Вячеславович,

аспірант кафедри східної і слов'янської філології

факультету східної і слов'янської філології

Київського національного лінгвістичного університету

ORCID ID: 0009-0001-2897-6908

Researcher ID: OZF-6885-2025

Статтю присвячено теоретичному осмисленню підходів до класифікації термінів на позначення дипломатичних агентів у сучасній стандартній арабській мові. Дипломатичні агенти розглянуто як осіб, уповноважених державою представляти її у зовнішніх зносинах, а відповідну термінологію – як спеціалізовану ділянку лексики, що обслуговує сферу міждержавного спілкування й водночас реалізується засобами арабської мовної системи. Актуальність теми зумовлена відсутністю єдиної загальновизнаної класифікації цієї термінології та потребою узгодити внутрішньомовні критерії впорядкування з нормами міжнародного права й дипломатичного протоколу. У роботі послідовно схарактеризовано три теоретичні підходи: логіко-поняттєвий, за яким терміни впорядковують відповідно до структури позначуваних понять; ономазіологічний, що групує терміни за спільністю виконуваної агентом функції; лексико-семантичний, що враховує відношення гіперо-гіпонімії та антонімії між термінами. Для кожного підходу визначено теоретичне підґрунтя, класифікаційний критерій і межі застосовності, а також наведено відповідний арабський термінологічний матеріал. Особливу увагу приділено співвідношенню лінгвістичної класифікації з нормативно-правовою типологією дипломатичних агентів, закріпленою Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 року. Обґрунтовано, що жоден із підходів не є самодостатнім і що вичерпний опис досліджуваної термінології можливий лише за умови їх взаємодоповнювального застосування: той самий термін залежно від обраного критерію потрапляє до різних класів, а тому цілісна характеристика терміносистеми потребує поєднання поняттєвого, функційного та лексико-семантичного вимірів. Установлено також, що статусна ієрархія глав представництв, задана нормою права, накладається на мовну класифікацію й почасти визначає її.

Практична цінність результатів дослідження полягає в можливості їх використання під час укладання арабсько-українських і українсько-арабських термінологічних словників, у практиці перекладу дипломатичних документів, а також у викладанні курсів з арабської мови, дипломатичного дискурсу, термінознавства та міжкультурної комунікації. Запропоновані теоретичні підходи можуть бути використані в подальших лінгвістичних дослідженнях арабської дипломатичної термінології, а також у підготовці фахівців-арабістів, перекладачів і працівників дипломатичної служби.

Ключові слова: дипломатична термінологія, дипломатичні агенти, класифікація термінів, теоретичні підходи, сучасна стандартна арабська мова.

Nechyporenko Ihor. Theoretical Approaches to the Classification of Terms Denoting Diplomatic Agents in Modern Standard Arabic

The article is devoted to a theoretical examination of approaches to the classification of terms denoting diplomatic agents in Modern Standard Arabic. Diplomatic agents are regarded as persons authorized by the state to represent it in external relations, while the corresponding terminology is treated as a specialized lexical domain serving the sphere of interstate communication and simultaneously realized through the resources of the Arabic language system. The relevance of the study stems from the absence of a single generally accepted classification of this terminology and the need to reconcile intralinguistic classification criteria with the norms of international law and diplomatic protocol. The study consistently characterizes three theoretical approaches: the logical-conceptual approach, according to which terms are organized in accordance with the structure of the concepts they denote; the onomasiological approach, which groups terms according to the common functions performed by diplomatic agents; the lexico-semantic approach, which takes into account relations of hypernymy–hyponymy and antonymy between terms. For each approach, its theoretical foundation, classificatory criterion, and scope of applicability are identified, and relevant Arabic terminological material is provided. Particular attention is paid to the relationship between linguistic classification and the legal typology of diplomatic agents established by the 1961 Vienna Convention on Diplomatic Relations. The analysis demonstrates that none of the approaches is self-sufficient and that a comprehensive description of the terminology under study is possible only through their complementary application. Depending on the selected classificatory criterion, the same term may belong to different classes; therefore, a comprehensive characterization of the terminological system requires the integration of conceptual, functional, and lexico-semantic perspectives. It is also established that the status hierarchy of heads of diplomatic missions, determined by legal norms, is reflected in and partially shapes the linguistic classification.

The practical significance of the research lies in the possibility of applying its results to the compilation of Arabic-Ukrainian and Ukrainian-Arabic terminological dictionaries, the translation of diplomatic documents, and the teaching of courses in the Arabic language, diplomatic discourse, terminology studies, and intercultural communication. The proposed theoretical approaches may also be used in further linguistic research on Arabic diplomatic terminology and in the training of Arabists, translators, and diplomatic personnel.

Key words: diplomatic terminology, diplomatic agents, classification of terms, theoretical approaches, Modern Standard Arabic.

Вступ. Класифікація термінів належить до фундаментальних завдань термінознавства, оскільки саме впорядкування термінологічного матеріалу дає змогу перейти від опису окремих одиниць до опису терміносистеми як цілісного об'єкта. Термінологія зовнішньополітичної сфери є в цьому сенсі особливо показовою: вона тісно пов'язана з нормами міжнародного права й дипломатичного протоколу, а отже, її класифікація не може ґрунтуватися виключно на лінгвістичних критеріях, а потребує врахування функціональних і міжнародно-правових чинників. Ядро цієї термінології становлять найменування дипломатичних агентів – осіб, які офіційно й повноважно представляють державу в її зносинах з іншими суб'єктами міжнародного права.

У сучасній стандартній арабській мові (араб. اللغة العربية الفصحى المعاصرة, далі – ССАМ) термінологія на позначення дипломатичних агентів сформувалася на перетині класичної арабської лексичної традиції та новочасної рецепції європейської дипломатичної практики, що зумовило її структурну неоднорідність. Актуальність дослідження зумовлена потребою систематизувати теоретичні підходи до класифікації термінів на позначення дипломатичних агентів у сучасній стандартній арабській мові.

Теоретичні підходи до класифікації термінів сформувалися в межах загального термінознавства, де розроблено основні принципи опису термінологічних систем, критерії класифікації термінів і закономірності їхнього функціонування. Вагомий внесок у розвиток цих положень зробили

Т. Кияк [1], І. Кочан [2], А. Д'яков і З. Куделько [3].

Дослідження, присвячені сучасній стандартній арабській мові та її фаховим підсистемам, становлять важливе теоретичне підґрунтя для аналізу дипломатичної термінології. Питання функціонування арабської фахової лексики та її викладання розглянуто у працях М. С. А. Алкаді [4]. Закономірності формування й розвитку галузевої термінології сучасної стандартної арабської мови, а також принципи її структурно-семантичної організації висвітлено в дослідженні М. Троєглазової [5]. Лексикографічну основу дослідження становлять українсько-арабський словник А. Субха та Ю. Кочержинського [6], а також довідкові видання Дипломатичного інституту Міністерства закордонних справ Держави Катар [7; 8], які є джерелами кодифікованої дипломатичної термінології сучасної стандартної арабської мови.

Водночас нормативну основу дослідження становить Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року [9], яка визначає міжнародно-правовий статус дипломатичних агентів та їхню офіційну класифікацію.

Мета статті – систематизувати теоретичні підходи до класифікації термінів на позначення дипломатичних агентів у ССАМ і визначити межі застосовності кожного з них. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) окреслити теоретичні засади класифікації термінів у сучасному термінознавстві;

2) схарактеризувати логіко-поняттєвий, ономасіологічний і лексико-семантичний підходи стосовно досліджуваного матеріалу;

3) установити співвідношення лінгвістичної класифікації з нормативно-правовою типологією дипломатичних агентів; визначити межі застосовності розглянутих підходів.

Матеріали та методи. Матеріалом дослідження слугує корпус арабських термінів на позначення дипломатичних агентів, дібраний з арабськомовної редакції Віденської конвенції про дипломатичні зносини [9], а також з тлумачних та галузевих словників дипломатичної та міжнародно-правової лексики [6; 10]. Загальна методологія роботи ґрунтується на засадах системного термінознавства, згідно з якими термін розглядають як елемент терміносистеми, пов'язаний з іншими її елементами відношеннями різних типів.

У роботі застосовано описовий метод для інвентаризації й систематизації термінологічного матеріалу, метод компонентного аналізу для встановлення семантичної структури термінів, а також елементи зіставного методу для співвіднесення арабської термінології з міжнародно-правовою типологією дипломатичних агентів. Логіко-поняттєвий аналіз використано для встановлення ієрархії позначуваних понять, а ономасіологічний – для групування термінів за спільністю виконуваної функції.

Результати. У сучасному термінознавстві не існує єдиного універсального критерію класифікації термінів: залежно від дослідницької мети терміни впорядковують за поняттєвим змістом, за функціонуванням, за системними лексико-семантичними відношеннями. Кожен із цих критеріїв лежить в основі окремого теоретичного підходу.

Перш ніж перейти до розгляду окремих підходів, варто зауважити, що вибір критерію класифікації не є нейтральним щодо результату: той самий термін залежно від обраного критерію може належати до різних класів. Так, قائم بالأعمال («повірений у справах») за логіко-поняттєвим критерієм належить до глав дипломатичних представництв, а за ономасіологічним – до агентів представницько-керівної функції [6]. Отже, повноцінний опис термінів на позначення дипломатичних агентів можливий лише за умови комплексного застосування різних класифікаційних критеріїв. З огляду на це логіко-поняттєвий, ономасіологічний і лексико-семантичний підходи доцільно розглядати як взаємодоповнювальні способи опису досліджуваної термінології.

Логіко-поняттєвий підхід виходить із того, що терміни відображають систему понять певної галузі, а отже, їх класифікація має відтворювати логічну структуру цієї понятійної системи, насамперед родо-видові та супідрядні відношення між поняттями. Стосовно дипломатичних агентів родовим є поняття «особа, уповноважена державою представляти її у зовнішніх зносинах», яке конкретизується у видових поняттях за різними класифікаційними ознаками. За критерієм місця в дипломатичній ієрархії розрізняють глав дипломатичних представництв та інших дипломатичних

працівників представництва; за критерієм дипломатичного рангу – послів, посланників, повірених у справах, радників, секретарів і аташе. У ССАМ ця понятійна ієрархія відображена у співвідношенні гіпероніма *دبلوماسي* («дипломат» – родове поняття) і видових найменувань *سفير* («посол»), *وزير مفوض* («посланник»), *قائم بالأعمال* («повірений у справах»), *مستشار* («радник»), *ملحق* («аташе») [7].

Теоретичну основу логіко-поняттєвого підходу становить теза про паралелізм системи понять і системи термінів: упорядкована понятійна система галузі проєктується на мову у вигляді терміносистеми, а відношення між поняттями (родо-видові, супідрядні, партитивні) відтворюються у відношеннях між термінами. Стосовно дипломатичних агентів це означає, що класифікація має спиратися на єдину, послідовно витриману підставу поділу на кожному рівні ієрархії. На практиці, однак, різні джерела використовують різні критерії класифікації: в одних випадках дипломатичних агентів поділяють за рангом, в інших – за характером виконуваних функцій, у третіх – за сферою професійної діяльності. Унаслідок цього той самий термін може належати до різних класифікаційних груп залежно від обраного критерію. Так, *ملحق* («аташе») водночас є дипломатичним працівником представництва і представником певної спеціалізованої сфери діяльності (військової, культурної, торговельної тощо) [6].

Ономасіологічний підхід ґрунтується на русі від поняття до його мовного вираження: терміни класифікують залежно від тієї функції або ролі, яку виконує позначуваний ними дипломатичний агент. На відміну від логіко-поняттєвого підходу, визначальним є не місце терміна в ієрархії понять, а функційне призначення відповідної особи. За цим критерієм доцільно виокремити найменування агентів представницької функції (*سفير* «посол», *وزير مفوض* «посланник», *قائم بالأعمال* «повірений у справах»), найменування агентів консультативно-організаційної функції (*مستشار* «радник», *سكرتير* «секретар»), найменування агентів спеціалізованої функції (*ملحق عسكري* «військовий аташе», *ملحق ثقافي* «культурний аташе», *ملحق تجاري* «торговельний аташе»), а також найменування агентів міжнародного представництва (*مندوب دائم* «постійний представник», *مبعوث خاص* «спеціальний посланець/представник») [6; 7; 8].

Лексико-семантичний підхід ґрунтується на аналізі парадигматичних відношень між термінами, що формують внутрішню структуру терміносистеми. До таких відношень належать насамперед гіперо-гіпонімія та комплементарні опозиції. У термінології дипломатичних агентів сучасної стандартної арабської мови провідну роль відіграють родо-видові зв'язки: термін *ملحق* «аташе» виступає родовим щодо термінів *ملحق عسكري* «військовий аташе», *ملحق ثقافي* «аташе з питань культури», *ملحق تجاري* «аташе з питань торгівлі» тощо. Комплементарні відношення репрезентують терміни *قائم بالأعمال* «постійний повірений у справах» і *قائم بالأعمال بالإنابة* «тимчасовий повірений у справах», що позначають взаємовиключні статуси виконання однієї дипломатичної функції [6; 7].

Особливістю досліджуваної термінології є те, що вона підпорядковується не лише внутрішньомовним закономірностям, а й нормам міжнародного права. Стаття 14 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року встановлює три класи глав дипломатичних представництв: послы й нунції; посланники, повноважні міністри та інтернунції; повірені у справах [9]. В арабській дипломатичній термінології ця ієрархія відображена насамперед у найменуваннях *سفير* «посол», *وزير مفوض* «повноважний міністр (посланник)» і *قائم بالأعمال* «повірений у справах», які репрезентують відповідні класи глав представництв [7]. Отже, суто лінгвістичні підходи до класифікації термінів на позначення дипломатичних агентів мають враховувати нормативно-правову типологію як позамовний чинник упорядкування терміносистеми: статусна ієрархія, закріплена нормами міжнародного права, накладається на мовну класифікацію й частково визначає її.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що термінологія на позначення дипломатичних агентів у сучасній стандартній арабській мові є багатоаспектним об'єктом, класифікація якого не може бути зведена до єдиного універсального критерію. У роботі систематизовано три теоретичні підходи до класифікації досліджуваних термінів – логіко-поняттєвий, ономасіологічний і лексико-семантичний – та визначено їхні класифікаційні можливості щодо аналізу арабської дипломатичної термінології.

Установлено, що логіко-поняттєвий підхід упорядковує терміни відповідно до родо-видової структури позначуваних понять; ономасіологічний – групує їх за функційним призначенням дипломатичних агентів; лексико-семантичний – виявляє системні відношення між термінами, зокрема синонімію, гіперо-гіпонімію та комплементарне протиставлення. Показано також, що лінгвістична класифікація термінів на позначення дипломатичних агентів має враховувати нормативно-правову типологію, закріплену Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 року, яка виступає важливим позамовним чинником організації цієї терміносистеми.

Доведено, що розглянуті підходи не є взаємовиключними, а взаємодоповнюють один одного: кожен із них розкриває окремий аспект досліджуваної термінології, тоді як лише їх комплексне застосування забезпечує її всебічний опис. Багатоаспектність класифікації є закономірним наслідком подвійної природи термінів на позначення дипломатичних агентів, які функціонують одночасно як елементи мовної системи й як складники міжнародно-правової та дипломатичної номенклатури.

Окремим результатом дослідження є висновок про те, що лінгвістична класифікація термінів на позначення дипломатичних агентів не може бути повністю автономною щодо норм міжнародного права. Три-класова ієрархія глав дипломатичних представництв, закріплена статтею 14 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року, послідовно відтворюється в арабській терміносистемі й виступає позамовним чинником її організації. Це підтверджує подвійну природу

досліджуваних одиниць, які функціонують водночас як елементи мовної системи й як складники міжнародно-правової та дипломатичної номенклатури, і обґрунтовує потребу враховувати правову типологію в будь-якій лінгвістичній класифікації.

Практична цінність результатів роботи пов'язана з можливістю їх застосування в лексикографічній практиці, перекладі дипломатичних документів

та у викладанні курсів арабської мови, термінознавства й дипломатичного дискурсу. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення зіставної класифікації термінів на позначення дипломатичних агентів у сучасній стандартній арабській та українській мовах, а також їх лексикографічне опрацювання під час укладання спеціалізованого арабсько-українського словника дипломатичної термінології.

Література:

1. Кияк Т. Фахові мови як новий напрям лінгвістичного дослідження. *Іноземна філологія*. 2009. Вип. 121. С. 138–141.
2. Кочан І. Кодифікація термінів з міжнародними компонентами в українській мові. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2018. Випуск 68. С. 3–10.
3. Д'яков А., Кияк Т., Куделько З. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : Вид. дім «KM Academia», 2000. 216 с.
4. Алкаді М. С. А. Проблеми вивчення арабського лінгвокраїнознавства (у процесі підготовки арабістів в Україні). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2022. № 58. С. 12–16.
5. Троєглазова М. Теоретичні засади дослідження юридичної термінології сучасної арабської літературної мови. *Сходознавство*. 2013. № 64. С. 127–139.
6. Субх А., Кочержинський Ю. Сучасний українсько-арабський словник. Київ : Дуліби, 2018. 192 с.
7. Diplomatic Institute of the Ministry of Foreign Affairs of the State of Qatar. Guidebook on Diplomatic Correspondence. Doha, Qatar. 2014. 126 p.
8. Diplomatic Institute of the Ministry of Foreign Affairs of the State of Qatar. Guide to Protocol and Etiquette. Doha, Qatar. 2014. 68 p.
9. Diplomatic Academy. Vienna Convention on Diplomatic Relations (1961) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://diplomatic.ac/اتفاقية-فيينا-للعلاقات-الدبلوماسية/> (дата звернення: 12.07.2026).
10. Bahrain Institute for Political Development. Dictionary of Political Terms. Manama, Bahrain. 2014. 67 p.

References:

1. Kyiak, T. (2009). Fakhovi movy yak novyi napriam lnhvistychnoho doslidzhennia [Languages for specific purposes as a new direction of linguistic research]. *Inozemna filolohiia (Foreign Philology)*, 121, 138–141. [in Ukrainian].
2. Kochan, I. (2018). Kodyfikatsiia terminiv z mizhnarodnymy komponentamy v ukrainskii movi [Codification of terms with international components in the Ukrainian language]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna (Bulletin of Lviv University. Philological Series)*, 68, 3–10. [in Ukrainian].
3. Diakov, A., Kyiak, T., & Kudelko, Z. (2000). Osnovy terminotvorennia: semantychni ta sotsiolnhvistychni aspekty [Fundamentals of terminology formation: Semantic and sociolinguistic aspects]. Kyiv : KM Academia. [in Ukrainian].
4. Alkadi, M. S. A. (2022). Problemy vyvchennia arabskoho lnhvokrainoznavstva (u protsesi pidhotovky arabistiv v Ukraini) [Problems of studying Arabic linguocultural studies (in the process of training Arabists in Ukraine)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia (Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Philology)*, 58, 12–16. [in Ukrainian].
5. Troiehlazova, M. (2013). Teoretychni zasady doslidzhennia yurydychnoi terminolohii suchasnoi arabskoi literaturnoi movy [Theoretical foundations of the study of legal terminology in Modern Standard Arabic]. *Skhodoznavstvo (Oriental Studies)*, 64, 127–139. [in Ukrainian].
6. Subkh, A., & Kocherzhynskiy, Yu. (2018). Suchasnyi ukrainsko-arabskyi slovnyk [Modern Ukrainian–Arabic dictionary]. Kyiv : Duliby. [in Ukrainian].
7. Diplomatic Institute of the Ministry of Foreign Affairs of the State of Qatar. (2014). Guidebook on diplomatic correspondence. Doha, Qatar.
8. Diplomatic Institute of the Ministry of Foreign Affairs of the State of Qatar. (2014). Guide to protocol and etiquette. Doha, Qatar.
9. Diplomatic Academy. (n.d.). Vienna Convention on Diplomatic Relations (1961). Retrieved July 12, 2026, from <https://diplomatic.ac/اتفاقية-فيينا-للعلاقات-الدبلوماسية/>.
10. Bahrain Institute for Political Development. (2014). Dictionary of political terms. Manama, Bahrain.

Дата першого надходження статті до видання: 14.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.09.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

